

ОДЕСА ТА ГРЕЦЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА /XIX – поч. XX ст/.*

Питання про місце Одеси в національно-визвольній війні грецького народу проти турецького поневолення, значення греків Одеси в становленні грецької державності та нової грецької культури досить добре вивчені. Та в цій темі є і “білі плями”. Практично не досліджувалась проблема ролі грецької спільноти міста у розвитку грецької історичної науки. Показником перспективності розробки даного напрямку слугує відсутність праць з грецької історіографії. Навіть у спеціальному виданні про європейську та американську історіографію нового часу розділ про історичну науку Греції не представлений.¹

Одеса майже з перших років свого існування стала містом, де створились передумови для виникнення нової для Росії науки – античної археології. Значну роль у цьому процесі відіграли греки. Вже в 1798 р., тобто через декілька років після початку освоєння Російською імперією Північно-західного Причорномор'я, декілька знавців старожитностей, що згуртувались довкола А.Ф.Панагюдора-Ніковулоса, визначного авторитета в галузі історії давньої Греції, грецької мови, звернулись до цивільного губернатора Новоросійського краю В.В.Каховського з проханням “розриття

землі та виймання з неї різних монет та інших речей”². Не менш важливе значення мало й те, що Одеса впродовж довгого часу залишалась єдиним значним центром грецької культури живої мови в Російській імперії.

З Північним Причорномор’ям пов’язана діяльність видатної о просвітителя грецького народу Євгена Булгарі, з 1775 р. архієпископа Слов’янського і Херсонського. В Одесі довго згадували про його зусилля, спрямовані на формування системи освіти в Новоросійському краї³. Не дивно, що носіями ідей грецької Просвіти стали учбові заклади греків Одеси. У 1812 р. в місці їх існувало вже п’ять. Місце шкіл в становленні грецької історіографії досить своєрідне. Як відомо, грецька освіта, в тому числі і в Одесі, перебувала під впливом вчення Адамантиса Кораїса. Він вважав, що нова грецька освіченість повинна базуватись на фундаменті грецької класичної культури та західноєвропейської природничої науки. Спадок класичної Греції повинен розвивати в учнів критичне сприйняття дійсності та виховувати почуття патріотизму. Хоча А.Кораїс сприймав класичну Грецію як ключ до цивілізації, він закликав вивчати як древню, так і сучасну Грецію⁴. Ці положення знайшли щасливе підґрунтя в Одесі. При створенні грецького комерційного училища в 1817 р. сюди прийшли педагоги з Бухаресту Георгос Геннадіос та Іоаніс Макріс. Вони, як відмічав один із визначних діячів грецької освіти, директор школи у м.Смирна Константинос Кумас, “володіють німецькою та французькою мовами, що дуже допомагає їм пізнавати істини археології, історії та всього того, що має відношення до грецької філософії”⁵. Визначним педагогом став Г.Геннадіос, перший директор училища, який викладав давньогрецьку мову, археологію, священну історію, географію, міфологію. В 1819 р. до Одесі прибув з Хіоської гімназії Константинос Вардалахос, один з найбільш відомих грецьких вчених та педагогів і перебував в Одесі з перервою до 1830 р. В училищі працювали Г.Лассаніс, П.Пікколос, М.Г.Палеологіс, С.Міскакіс. Майже всі вони були авторами учбових посібників з грецької мови, географії, міфології, а також літературних праць. Однак власне історичних праць в Одесі майже не з’являлось, за виключенням тих, що торкались питань сучасного авторам життя.

Після початку турецьких репресій проти греків до Одеси в 1821р. прибув К.Ікономос, чий промови, що пізніше вийшли окремою книжкою, були присвячені національно-визвольній боротьбі у Греції. Одною з перших спроб аналізу грецьких подій стала

підготовлена у Одесі в 1822 р. його брошура “Історична записка про початок грецької революції”. Тема незалежності Греції виявилась близькою й для А.С.Стурдзи. В 1823 р. він видав у Лейпцігу працю “Греція в 1821 і 1822 рр.”⁶, в якій показав, що незважаючи на трьохсотлітнє османське іго грецький народ вистояв і знову відродився. Поряд зі зверненням до європейської спільноти він займався матеріальною допомогою грекам, друкувався в грецьких газетах, написав спогади про графа І.А.Каподистрія.

Важливе місце в формуванні історичної свідомості греків Одеси зіграв театр. Основою репертуару грецького театру міста стала історична драма. Перекладачем і автором перших п'єс був Пікколос. В Одесі з'явився і перший балет на сюжет з історії Греції “Суліоти в Янніні”. Реалії життя греків в Російській імперії стало сюжетом драми “Еллада та чужоземець”, написаної в 1819 р. викладачем училища Г.Д.Лассанісом. Звертаючись до почуття патріотизму греків діаспори, п'єса закликала до визволення Греції. І в подальшому грецька та всесвітня історія переважали в сюжетах п'єс.

Виключним явищем в історії грецької освіти в Одесі стала поява в 1836 р. виданої на грецькій мові в друкарні грецького училища книжки К.Меліритоса⁷. Вона включала огляд головних календарних систем світу, хоча основний її обсяг складали хронологічні таблиці подій всесвітньої історії.

Таким чином, в Одесі вже в першій третині ХІХ ст. створились умови для формування грецької історіографії. Однак, в подальшому ці явища не отримали розвитку, що пояснюється появою грецької національної держави, в рамках якої і завершився процес утворення історичної науки.

Та все ж Одеса не втратила свого значення, як частина грецького історіографічного процесу. В нових умовах по іншому виявився вплив та участь грецької спільноти міста в розвитку науки в метрополії. Деякі греки, які залишились в Росії, внесли вагомий внесок у формування російської історичної науки. Одним з таких осіб був К.М.Базилі, що писав про Грецію 1820-1830-х рр., тобто стояв у витоків вивчення в Росії нової історії Греції. Заслугою К.М.Базилі є одна з перших в Російській імперії публікація джерел про І.Каподистрію. Його праці стоять цілком на рівні сучасної їм історіографії. Разом з тим, він мислив і писав вже не як грек, а як російський автор і його роботи складають частину російської історіографії.

Яскравою сторінкою у розвитку історичної науки в Одесі була

діяльність Імператорського Одеського товариства історії та старожитностей (далі – ІОТІС). Створене в 1839 р. воно орієнтувалось на вивчення історії Північного Причорномор'я й спиралось на місцеві наукові кадри. Велику роль в його роботі відігравали греки⁸. Увійшов до складу членів-засновників і став першим віце-президентом А.С.Стурдза. На відкритті Товариства він говорив про важливість вивчення історії, про дослідників, котрі займались історією краю і про перспективи майбутніх історичних розшуків⁹. Та весною 1842 р. він відмовився від всіх посад та участі в заняттях Товариства¹⁰. Якоюсь мірою може з'ясувати ці події написана А.С.Стурдзою в 1842 р. в Одесі брошура “Щось про етимологію і естетику по відношенню до історії та до науки старожитностей”. В ній підкреслювалось, що історичні істини провішені божеським одкровенням, а достовірність історії вивіряється “наукою витонченого” та етимологією¹¹. Така провіденціалістська концепція історії могла не узгоджуватись з методологічними засадами інших членів Товариства, що й стало причиною розриву А.С.Стурдзи з ІОТІС. В подальшому А.С.Стурдза опублікував матеріал про грецьких просвітителів Е.Булгариса та Н.Фестокиса.

Дійсними членами Товариства з моменту його створення були А.Ф.Негрі, А.Ф.Панагіодор-Ніковул, М.Г.Палеолог, С.Ю.Дестуніс, Константин Ікономос. А.Ф.Панагіодор-Ніковул займав посаду бібліотекаря, а А.Ф.Негрі став у 1844 р. віце-президентом. Всі вони займались перекладами грецьких книг та східних джерел, що мали відношення до Північного Причорномор'я. В наступні роки до ІОТІС вступили К.Е.Стаматі, Г.Геннадиос, К.М.Базилі, С.А.Серафимів, І.Ю.Вуцина, Г.Г.Маразлі, С.Д.Пападимітріу, І.І.Фундуклей та деякі інші. Найбільш плідно науковою роботою займались С.А.Серафимів та С.Д.Пападимітріу. Київський губернатор І.І.Фундуклей, підприємець та почесний генеральний консул Грецької республіки в Одесі І.Ю.Вуцина, одеський міський голова Г.Г.Маразлі підтримували реноме Товариства в російських та грецьких політичних та наукових колах.

Греки Одеси внесли свій внесок у формування російської історіографії античності, середньовіччя /історія Візантії/, нової історії. Вони приймали активну участь в ІОТІС, багато зробили для ознайомлення російської громадськості з працями давньогрецьких авторів. Діяльність греків Одеси стала частиною російсько-грецьких наукових зв'язків.

Другий не менш важливий аспект ролі Одеси в становленні

грецької історіографії полягає в тому, що в місті жили й отримали освіту греки, майбутні історики та культурні діячі Греції. В першу чергу це К.Д.Папарригопулос, корифей грецької історіографії. Отримавши освіту в Ришиї євському лицей /м.Одеса/, наукову кар'єру зробив вже в Греції¹². Обрання почесним членом Новоросійського університету у 1874 р. засвідчило визнання його головної праці "Історія грецької нації" /1860-1872 рр./.

Продовжувались наукові контакти між Грецією та Росією по лінії ІОТІС. Зберіг зв'язки з грецькою спільнотою та освіченими колами міста пресвітер К.Ікономос. З 1858 р. перебував у Товаристві діяч новогрецької літератури, археолог, мистецтвознавець А.Ризос-Рангавіс, що отримав освіту в Одесі. В Афінах жили дійсні члени, співробітники та кореспонденти ІОТІС В.В.Лагус, В.С.Крокідас, С.Куманідис, П.Ламбро, С.К.Ікономос. Можливо їх іменами цей список не обмежується.

У другій половині ХІХ ст. в Новоросійському університеті утворилось представницьке коло візантиністів й антикознавців. Та незважаючи на їх контакти з грецькими вченими, історичні науки в Греції та Росії розвивались обособлено. В той же час серед греків Одеси, як і у всіх грецьких спільнотах Російської імперії посилилась русифікація. Мабуть тому виріс інтерес до історії греків в обох країнах. В Одесі ця увага вилилась у формування в рамках російської історичної науки до становлення нового явища – етнолокальної історіографії грецької діаспори Росії. Усвідомлення власної історії йшло шляхом публікації джерел й робіт з історії знаменних подій життя греків Північного Причорномор'я.

Першими звернулись до цієї теми С.А.Серафимів та Н.Неводчиков /Диктиадіс/. З'явилися праці на грецькій мові. Х.Вулодимос на писав книжку про історію грецького комерційного училища, а А.Хрисовергіс – про участь греків Одеси у Кримській війні.¹³

Значним явищем в процесі формування етнолокальної історіографії грецької діаспори стали публікації початку ХХ ст. книжок Л.Россолімо та С.Г.Сакелларіу¹⁴. В них розглядалась майже столітня історія грецької спільноти Одеси та національно-визвольний рух греків.

Паралельно в Греції з'явилися роботи, присвячені безпосередньо історії грецької спільноти Одеси. Одним з перших цим зайнявся К.А.Палеологос, опублікувавши декілька нарисів під назвою "Греки в Південній Росії", присвячені питанням асиміляції,

втрата греками самосвідомості. Також досить песимістично сприймав майбутнє греків інший автор – Д.Метаксас-Ласкаратос, що, як підкреслив він сам, “багато років провів у Румунії та в південній Росії”¹⁵.

Таким чином, приведений матеріал дозволяє говорити про вагомість внеску грецької спільноти Одеси та її представників в процес формування історичної науки в Росії та в Греції. По-перше, греки Одеси чимало зробили для розвитку російської історичної науки. По-друге, деякі греки, що жили, отримали освіту та працювали в Одесі стали відомими грецькими істориками. В-третьє, в Одесі розпочалось створення етнолокальної історіографії грецької діаспори Російської імперії. І, в-четвертих, Одеса, як місце проживання грецької спільноти сама стала об'єктом вивчення грецьких істориків.

В еволюції грецької історіографії Одеси виділяються три етапи. В першій третині ХІХ ст. створились умови та з'явилися перші ознаки подолання провіденціалістської концепції історії, характерної для грецької історичної думки попереднього часу. Однак з утворенням незалежної Греції процес перемістився у метрополію. В другій третині ХІХ ст. розвиток історичної науки в Греції, та Росії пішов відокремлено. Одеські греки активно працювали в ІОТІС, а вихідці з Одеси стали визначними грецькими істориками. В останній третині ХІХ - поч. ХХ ст. в Одесі значно виріс інтерес до історії греків півдня Росії, почалось утворення етнолокальної історіографії діаспори. В Греції ж історія греків Одеси виявилась об'єктом спеціального вивчення. Все це показує наскільки складно та суперечливо йшло формування грецької історичної науки та які питання постають перед сучасними дослідниками даної проблеми.

Примітки

* Висловлюю щире подяку директорів Одеської філії Фонду Грецької культури пану Софронісу Парадісопулосу за допомогу у праці з грецькими матеріалами.

1. Див.: *Историкография истории нового времени стран Европы и Америки* - М., 1990.

2. *Записки Императорского Одесского общества истории и древностей* //Далі ЗООИД. Т.ІІ. - Отд. 2-3. - Одесса, 1850. - С.783.

3. Мурзакевич П.П. *Очерк успехов Новороссийского края и Бессарабии за истекшее двадцатилетие, т.е. с 1820-го по 1846 год* //Годичный акт в Рущицъевском лицее, 23 июня 1846 г. - Одесса, 1846. - С.30.

4. Vallianatos E.G. *From Graikos to Hellene. Adamantios Koraes and the greek revolution.* - Athens, 1987. - С.60, 69.

5. *Еллінізтво в Одесі. Від купецького товариства до Філікі Етерії. Зібрання текстів*

//Музей Філікі Етерії. – Одеса-Афіни, 1994. – С.45-48.

6. Stourdza A. La Grece en 1821 et 1822. – Leipzig, 1822.

7. Меліринос К. Хронологія. – Одеса, 1836 /на грец. мові/.

8. Демин О.Б. Участие греков в работе Императорского Одесского общества истории и древностей //Україна - Греція: історія та сучасність. – К., 1995. – С.61-63.

9. Стурдза А.С. Речь, произнесенная на открытии Одесского общества истории и древностей. 25 апреля 1839 года. – Одесса, 1839. – С.1-8.

10. ЗООИД. – Т.І. Одесса, 1844. – С.570.

11. Стурдза А.С. Нечто о этимологии и эстетике по отношению к истории и к науке древностей. – М., 1842. – С.1,3-4, 29-30.

12. Курбатов Г.Л. История Византии /Историография/. – Л., 1975. – С.71, 106.

13. Серафимов С.А. Жизнеописание священника Григория патриарха вселенского, почивающего в греческом храме в Одессе. – Одесса, 1862; Он же. Евгений Булгарис. Архиепископ Славенский и Херсонский //Херсонские епархиальные ведомости. – 1863. – № 11, 12; Диктиадис. Краткое сведение о жизни и трудах А.С.Стурдзы. – Одесса, 1854; Неводчиков Н. Евгений Булгарис, архиепископ славенский и херсонский. – Одесса, 1875; Вулоимос Х. Перше п'ятидесятиліття Одеського грецького комерційного училища /1817-1867/. – Одеса, 1871 (на грец. мові); Хрисовергіс А. Історія грецького легіону. – Кн. 1-2. – Одеса. 1877-1888. (на грец.мові).

14. /Россолимо Л./ Грецька церква св. Троїци в Одесі. – Одеса, 1908 /на грец. та на рос. мовах/; Сакелларіу С.Г. Філікі Етерія. – Одеса, 1909 /на грец.мові/.

15. Палеологос К.А. Грекі в південній Росії. – Афіни, 1909 /на грец.мові/; Метаксас-Ласкаратос Д. Грецькі спільності Росії та Румунії. – Бразіл, 1900 /на грец.мові/; Він же. Гіркі правди. – Афіни, 1909; Він же. Отримайте світло. – Афіни, 1917 /всі на грец.мові/.